

LAIKAS APSUKA ŽIŪRONU ANTRU GALU

Aštuoni klausimai rašytojui Juozui Apučiiui 60-ojo gimtadienio proga. Klausia Gintarė Adomaitytė

Juozo Apučio knygas parsinešiau iš nedidelės Žirmūnų bibliotekos Vilniuje. Gyvos tos knygos! Gyvybę liudija ne tik beveik pilnos bibliografinės kortelės. Liudija pieštuku, moksleivio ar studento ranka, primargintos paraštės. Kažkas rinko pamokai vaizdingos kalbos pavyzdžius, rusakalbis mokėsi lietuvių kalbos... Suskaitytos knygos – rašytojo džiaugsmas.

Skaitytojo džiaugsmas? Patirti, kad novelė ima gyventi manyje savaip, ir – ar patikėsite? – sapnuojasi. Neabejoju, kad mokytojo laimė – Aputį dėstyti. Net ir dėl to, kad Mokytojui rašytojas toks dėmesingas.

Balta pirštinėta ranka iš Juozo Apučio novelės, iš nediduko Lietuvos miestelio moja mums jauna mokytoja. Moja taip, kaip temoka pati viltis. Novelėje „Įveikti save“ mokytojas užduoda temą: „Svarbiausia – įveikti save“. Jei šiandieną rašytojui Apučiiui būtų lemta akimirką užėiti į mažą miestelio klasę, kokią temą jis rašytų ant lentos?

Jei būtų galima, tai labiausiai norėčiau ne kokią nors temą ant lentos įrašyti, o sėdėti to miesteliuko klasėje, graužti plunksnakotį ir sukti galvą, kaip ir ką atsakyti į mokytojo klausimą. Nes suole sėdint taip lengva fantazuoti – dar nieko nereikia gyvenimu patikrinti. Nedaug tereikia. Taigi – daug mieliau sąsiuvinyje rašyčiau tos temos („Svarbiausia – įveikti save“) kokius punktelių – a, b, c... į kuriuos atsakydamas surašyčiau visokius išsivalvojimus. Laikas apsuka žiūronus antru galu, ir baisiai norisi sugrįžti ten, iš kur seniai išėjai.

Beje, ne pirmą sykį turėsiu prisipažinti, kad novelė „Įveikti save“ yra atsiradusi ne iš kokio sąmoningo noro šį tą pasamprotauti, ją paprasčiausiai susapnavau – bemaž viską taip, kaip ir užrašyta, todėl joje ir pats galiu ramiai vis ieškoti kokių nors prasmų. Atsakydamas į klausimą, jaučiu, kad iš tikrųjų nenoriu rašyti jokios naujos temos, tegul ir dabar ji lieka ta pati, tokia, kokią kadaise susapnavau: svarbiausia – įveikti save! Įveikti savo negerumą, neapykantą, pavydą, negalią – tada pajustumei, kaip linksta prie tavęs viskas, kas yra šalia, kaip ima tirpti ir kitų žmonių negerumas, kaip imi darytis atrama ne tik sau, bet ir kitiems. Betgi tai – jau iš psichologinių spėliojimų srities, nes tau juk dar nepavyko savęs įveikti, tad iš kur gudrus viską žinoti?

Ir vis tiek – įveikdamas save, įveiki ir kitus! Ne: kitus patrauki, prisiartini. Galiausiai – tada ne taip baugina vienatvė, kuri, tolinantis anai mažo miestelio klasei, pasalūniškai artėja.

Kas mokė rašymo meistrystės Jus, tegu ir netiesiogiai? Ar esate Jūs pats ką mokęs? Rašyti, gyventi... arba nerašyti?

Jeigu jos kokios nors esama, tai bus mokiusi lietuvių rašytojų beletristika – pirmiausia Petro Cvirkos *Cukriniai avinėliai*. Kai pirmąsyk skaičiau, tai jutau ne tik cukrinių avinėlių skonį, saldumą jutau ir girdėjau Cvirkos kalboj, vaizde, tose vakaro dulkėse, sklendančiose pakelėj, tuose gimtųjų trobesių šešėliuose, motinos ar tėvo balse iš kaimo – toje visumoje, kurią galėtume pavadinti kokiu nors lietuviškumo etalonu. Bandyti kalbėti rašto kalba ragino Jonas Biliūnas, jo „Kliudžiau“, „Brisiaus galas“, „Nemunu“. Iš dalies gal dėl Biliūno „Brisiaus galo“ iki pat šiol man bendravimas su šunim tebėra apgaubtas ypatingo paslaptinumumo. Tas paslaptinumumas eina iš tolimos vaikystės, kai šunelis lydėdavo arba nužvelgdavo kiekvieną žingsnį. Galimas dalykas, kažin kur tolybėje yra ir dar vienas mokytojas – mano senelis, mamos tėvas, kurio niekada neteko matyti. Susišaukęs vaikus ant pečiaus, jis vis pasakodavęs visokiausias pasakas, o kai mano mamos motina, jo žmona, jį supeikdavusi, senelis ramiausiai atsakydavęs: „Kasdieninės duonos duok mums šiandien...“ Ir pasakodavęs toliau.

Ar mokiau ko nors kitus? O kaipgi! Šitiek laiko tryniausi *Literatūroj ir mene*, o dabar šit *Pergalėje ir Metuose*. Turbūt ne vienas, kam teko dirbti laikraštyje ar žurnale ir susitikti su pradedančiais rašytojais, yra pastebėjęs tokį būtiną dalyką: tie, pradedantieji, tą susitikimą labai greitai užmiršta, ir dar greičiau, jeigu buvo suprasti ir pripažinti. Nesuprastieji atsimeną ilgiau. Kur kas ilgiau atsimenami ir gimnazijų mokytojai. Tiesa, literatūros atveju būni juk ne koks nors mokytojas, o tik savotiškas „pribuvėjas“. Tad ir mokėk dėliaugtis, kai sulauki sveiko ir pusėtinai sveriančio vaiko!

Esu išdrįšęs vienam kitam patarti nerašyti. Vieną tokį žmogų ir dabar retkarčiais sutinku. Pasiutęs reikalas tie žmonių santykiai – man jis atrodo kažki koks pernelyg suvaidintai draugiškas. Gyventi iki šiol baisingai nesu išmokęs pats, tad ir kitų negalėjau išmokyti, netgi savo dukros. Teisybę sakant, pagunda kitus pamokyti kartais užėina, bet mokomiesiems užtenka vienintelio argumento: „Pasižiūrėk pats į save...“ Ne įveik save, o pasižiūrėk!

Skaitydama Jūsų knygas, neradau nė menkiausio žodelio, kuris būtų duoklė tuometinei valdžiai. Taurūs, mieli herojai vokiečiai, o rašoma – apie karą, knyga leista 1980 metais. Kai apie pokarį – visi žmonės, nei banditų, nei plakatinių didvyrių. Atrodote toks laisvas, nepažinojęs vidinio cenzoriaus. Ar tikrai? O jei netrukdytė pats sau, tai gal trukdytė kiti? Recenzentai, redaktoriai?

Glostote širdį... Gal tas savotiškas neutralumas yra kokia nors silpnybė, padėjusi anais laikais išlikti laisvėje, neatsidurti kalėjime ar lageryje. Pats nežinau, kieno valia ir kokių aplinkybių padedamas, nuo devyniolikos metų kažki kaip labai aiškiai ir visiems laikams pajutau, kokia juoda, nežmoniška, melaginga yra sovietinė sistema. Stebėdamas ir gilindamasis vėliau ėmiau matyti ir suprasti, kad ir dauguma žmonių viduje (netgi jei kasdienybėje, paviršiuje ir būdavo kitokie) tai sistemai yra priešingi, kad iš esmės jų supratimą ir moralę grindžia visai kitokie postulatai, negu jie matomi paviršiuje. Antra vertus, tokį matymą ir supratimą man bus tyliai įskiepiję tėvai, gyvenimo vargšai, o sąžinės ir žmoniškumo turtuoliai. Netgi tada, kai savo jaunystės aušroje su jais dažnai nesutardavau dėl jų „pasenusio“ požiūrio į gyvenimą, tylomis pripažindavau jų tiesą, kurią rėmė per kartų kartas išpuoselėta žmogiškumo paspartis.

Ar pasižinau su vidiniu cenzorium? O tai kaip? Visada jausdavau jį esant netoli. Čia norėčiau nusakyti ir tokį dalyką – manau, kad jis būdingas ne vienam mano kartos žmogui, taip pat ir rašytojui. Buvome per maži tiesiogiai dalyvauti pokario rezistencijos grumtynėse, to laiko sampratą mes gavome iš savo tėvų, vyresniųjų brolių ar seserų. Iš užpečkio spoksodavome į tuos, kurie užėidavo naktimis pavalgyti arba ir apsisotiti ilgesniam laikui, kurie džiovindavosi savo permirkusį drabužį ar persirišinėjo žaizdas; matydavome tuos, kurie naršydavo spintas, komodas, kurie atkišę automatus ropšdavosi ant aukšto ieškodami „banditų“, o nusinėsdavo iš mūsų paskutinį kąsnį; su broliu tylomis eidavome į miškelį, kibire nešdami sukrautus indus su maistu miškiniams. Metams bėgant tas laikas tolo nutolo, kažki kaip prisimiršo, žmonės, dalyvavę to laiko susirėmimuose, buvo išvežti ir išstremti. Jei kūryboje legaliai kas mėgino tą laiką kliudyti – kad ir kaip gabia plunksna – tai tokio kūrinio esmė, jo „teisingumas“ visada buvo „nugalėtojų“ pusėje. Taigi liko tik tai kalbėti apie bendresnio pobūdžio dalykus, atskleisti vadinamosios epochos dvasią ir turinį iš vidaus. Šit kodėl kokie nors paviršiniai politiškumai į kūrybą ėmė nebepatekti. O vidinės sovietinio socializmo įžvalgos greitai tapo ideologijos prižiūrėtojų pastebimos ir nuolat persekiojamos. Ne man vienam teko išbraukti kokią pastraipą, sakinį ar žodį. Sakysim – tokį vienos rusės moters pasakymą: „*nie chorošo kolchoz, nie chorošo...*“* Ta „visuotinė partijos ranka iš CK“, kaip taikliai yra parašęs M. Martinaitis, pasiekdavo ne tik žodžius, bet ir skiemenis.

Esate rašytojas, įtrauktas į mokyklų programas. Jei būtų leista Jums siūlyti kūrinį, kuris geriausiai atspindėtų rašytoją Aputį, ar siūlytumėt? Jei taip, koki?

* Rusiškai „negerai kolchozas, negerai...“ (Red.)

Tokio kūrinio, kuris labiausiai atspindėtų mane, negalėčiau siūlyti, nes tokio nežinau. Net į veidrodį žiūrėdamas matai tik tiek, kiek pats gali matyti, bet ar tai esi būtent tu? Kitam juk viskas atrodo kitaip. Iš bėdos galėčiau pasiūlyti dalykus, kurie man itin arti širdies. Yra tokia viena mano novelė „Septintą valandą nėra autobuso“. Tenai (jeigu ne novelėje, tai jos parašymo aplinkybėse) mane mielai nuteikia nemažai detalių. Taip pat žinau, kad daugeliui skaitytojų – ji šiaip sau. Kaip sakoma, gali būti, gali nebūti. Miela man ir apysaka *Skruzdėlynas Prūsijoje* – savotiškas mano išgyvenimų antspaudas.

Jūs – scenaristas ar rašytojas, leidęs režisieriams naudoti savo kūrinius taip, kaip jiems parankiau? Džiaugsmą, liūdesį ar abejingumą dovanoja rašytojui ekrane pamatyti Jūsų sukurti personažai, situacijos, vaizdiniai? Būtų įdomu, jei palygintumėte filmo ir knygos vertę.

Filmas – visai kitokio meno rūšis. Prozos kūrinyje autorius, nusakydamas tam tikras herojų būsenas, gali pasikliauti (taip dažnai ir būna) skaitytojo patirtimi, vaizduote, koku nors panašių būsenų standartu, atsiradusiu iš daugybės jau ne sykį aprašytų. Filme yra konkretus žmogus (herojus), ir jis žiūrovui turi primesti savo paties patirtį, ta patirtimi įtikinti. Visų filmo kūrėjų laisvė čia būtina. Svarbu viena: kad išliktų beletristikos kūrinio visuma, jo idėjos, nuotaikos laukas. Pagal mano prozą sukurti tikrai du filmai – G. Lukšo ir A. Puipos. Abudu jie labai skirtingi, abu man buvo savotiškai miela žiūrėti: tai, ką judinai, kalbinai, vaizdai žodžiais, čia iš tikrųjų kalba, vaikšto; tu tik sakei, kad toji moteris graži, o čia ji graži iš tikrųjų... Kartais net įdomu pamatyti ar išgirsti dalykų, apie kuriuos rašydama negalvojai. Vadinas, tavo beletristika autoriui (autoriams!) tapo savotiška antrine realybe, iš kurios jie darė savo meną, taip kaip tu darei iš pirminės realybės (o kartais irgi iš antrinės, nes kadaise skaitytų knygų, matytų paveikslų, girdėtos muzikos vaizdiniai nesąmoningai virto lyg ir tavo pamatyta ir suvokta realybe).

Žalpė ir Balčia – ar tebėra tos upės? Kas vyksta dabar jų pakrantėse?

Gražiai klausiat: upės! Pone Dieve... Tebėra toji Balčia. Kadaise prie Nemakščių–Kražių vieškelio (jau plento, dabar jau asfaltas) tiltuko ši upelė buvo užtvenkta, susitelkė murzino vandens bala, ir čia dabar viskas atrodo pašiurpusiai. Tebėra ir Žalpė – nuo mano gimtinės ji visai netoli, nors vaikystėje atrodė esanti už pasakiškų miglų. Tebėra ir jaukus Žalpių bažnytkaimis su medine bažnytele. Čia ejome pirmosios Komunijos ir visi vyručiai kunigui pasižadėjome iki dvidešimt vienerių metų negerti nė lašo degtinės. Sunku bus patikėti, bet šitą pasižadėjimą bemaž esu įvykdęs...

Paklausėte – kas vyksta dabar Žalpės ir Balčios pakrantėse! Imsiu šnekėti ir imsiu šniurkščioti – tokios nykios, tuščios šiandien tos pakrantės, ypač Balčios: iškelta į vadinamąsias grupines daugybė sodybų, tiesiog nyku, negyvenami plotai. Praėjusią vasarą senų laikų keleliu mėginau pavažiuoti, bet pavažiavau netoli, ties viena sodyba kelias baigėsi (toji sodyba čia išlikusi vienintelė), toliau driekėsi tik prisiminimas. Daug sykių sau ir kitiems esu sakęs: gyvenimo natūraliųjų permainų niekas negali sulaikyti, tačiau tie sovietinės Lietuvos pareigūnai, kurie sumanė ir įvykdė Lietuvos kaimo naikinimo operaciją (taip pat ir tie, kurie tą operaciją išsijuosę laimino), šiandien, kai žemelė vėl gali grįžti tiems žmonėms, kurių ji buvo, turėtų baisius sapnus sapnuoti. Kiek žmonių, kiek tų paukščių, dabar sugrįžtų į savo gūžtas, jeigu jos būtų išlikusios! Kaimo sodybų išnaikinimas – po tremčių ir vežimų – yra didžiausias sovietų Lietuvos partiečių nusikaltimas, padiktuotas ne iš šalies, ne tik iš Maskvos, bet ir iš savo parsidavėliško, išsigimėliško „vidaus“.

Kaip rašote? Laukiate įkvėpimo ar kas dieną, po truputį?

Noveles parašydavau iš sykių, vienu prisėdimu novelę būtinai turėdavau užbaigti. Dabar irgi tas pats. Apysakų apmatius irgi esu parašęs greitai, tik po to su ilgais pertrūkiais jas taisydavau, pildydavau, braukydavau. Neseniai Rašytojų sąjungos leidyklai nunešiau romaną *Smėlynuose negalima sustoti*. Va, šitą dalykėlį, šitą tekstą tai smarkiai obliavau!

Nusivylimo metas... Taip daugelis vadina mūsų laiką. O Jūs?

Pirmas Jūsų klausimas buvo apie savęs įveikimą. Tai šit: pastangos įveikti save (netgi dar neįveikimas!) jau bloškia šalin neviltį. Tačiau ir labai stengiantis save įveikti, tarp kitų, lieka dar du mūsų laiką galintys apibūdinti žodžiai: kūlversčių metas.

Tikrai nuostabu, kaip gali tas pats žmogus, kuris anais, sovietų, laikais, nors ir nebuvo mėgstamas valdžios, o vis dėlto gavo iš jos nemažai malonių, svarbiausia – jas priėmė, taigi – dabar tas pats žmogus mėto jei ne akmenimis, tai pagaliais lygiai tokį patį! Vien todėl jis taip gali daryti, kad to nedaro antrasis, nes pastarajam tiesiog nejauku taip daryti. Sovietmetis vienodo ar panašaus nusistatymo žmones jungė, vienijo, nes jis daugmaž tokiems žmonėms vienodai ir seikėjo – ir rykščių, ir saldinių, o dabartinis laikas tuos pačius žmones įnirtingai ėmė vilioti vien saldiniukais. Visiems jų neužtenka, tai iš tų pačių viliojamųjų ima rasti tokių, kurie rykštėmis vaišina buvusius (o iš esmės – ir tebesančius!) saviškius.

Nusivilti tikrai nėra ko. Be išlygų visiems sąžinė ir pagrindinės moralės normos yra duotos Aukščiausiojo. Jis kantriai reguliuoja visus mūsų gyvenimo potvynius ir atoslūgius. Tiktai reikia mūsų pačių nuolatinių pastangų – bandyti įveikti save.

Zervynos, 1996 m. kovo 3 d.

Juozas Aputis, *Maži atsakymai į didelius klausimus*, Vilnius: Alma litera, 2006, p. 77–84.